

УДК 159.9.072.432

О. Г. Дем'янчук

ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИТИНА-ІНВАЛІД» У СТУДЕНТІВ ВНЗ

В статті представлені результати психосемантичного дослідження поняття «дитина-інвалід» у студентів вищих навчальних закладів. У теоретичному аналізі розглядаються актуальні проблеми підготовки фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти. Показана залежність позитивно спрямованих та оптимістичних асоціацій від досвіду волонтерської роботи студентів з дітьми-інвалідами. Виявлено та описано гендерні відмінності при сприйманні поняття «дитина-інвалід».

Ключові слова: психосемантичне дослідження, асоціативний експеримент, дитина-інвалід, інклюзивне навчання, волонтерська діяльність.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві існує тенденція до збільшення кількості дітей-інвалідів. Актуальним у питаннях державотворення є удосконалення умов життя та лікування цієї категорії населення, створення комфортних умов для здійснення процесу виховання, навчання та соціалізації в цілому. Актуальним у питаннях педагогіки і психології є підготовка спеціалістів до роботи в умовах інклюзивного навчання. Саме тому Міністерством освіти і науки України у 2010 році була прийнята Концепція розвитку інклюзивної освіти, яка визначає інклюзивне навчання, як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям із особливими освітніми потребами [3]. При цьому За-

кон України «Про охорону дитинства» та Конвенція про права дитини використовує поняття «дитина-інвалід». Однозначної офіційної термінології для означення цієї категорії дітей не існує. У навчальних посібниках і монографіях знаходимо такі поняття: «діти з функціональними обмеженнями» [7], «неповносправна дитина» [11]. За таких умов, керуючись наданням пріоритетного права Закону України, для проведення психосемантичного дослідження було обрано поняття «дитина-інвалід».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і перспективи психосемантики у вітчизняній психології знаходимо у працях В.Ф.Петренка та О.Г.Шмельова, а серед зарубіжних дослідників від-

значаємо Ч. Осгуда, Дж. Келлі та Р. Солсо. Одним із методів психосемантичного дослідження є асоціативний експеримент. У сучасній психологічній парадигмі «асоціація» розглядається, як зв'язок, який має 2 основні функції: асоціація як виникнення однозначного протиставлення стимулу, та асоціація як ототожнення зі стимулом. При цьому багатогранність асоціативних зв'язків відображає систему поглядів, уявлень, цінностей, страхів індивіда, які переплітаються із його досвідом та актуальним станом. Підкреслюючи важливість дослідження асоціативних процесів, Б.Ф. Ломов зазначив, що асоціація належить до поля психічної реальності, а тому, як будь-яка інша реальність, має бути вивчена [8]. У свою чергу О.М. Леонтьєв зауважив, що вивчення вищих асоціативних процесів являє собою одну з невирішених проблем, яка є актуальною як у нормі, так і у патології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження асоціацій до поняття «дитина-інвалід» проводилося зі студентами напряму підготовки «психологія», виходячи з того, що ця категорія майбутніх спеціалістів має безпосереднє відношення до впровадження Концепції інклюзивного навчання. А саме – для забезпечення психолого-педагогічного супроводу, формування освітньо-розвивального середовища, розробки та використання спеціального навчально-дидактичного забезпечення та реабілітаційних засобів навчання, інше [3]. Слід зауважити, що досвід педагогів Російської Федерації свідчить про недосконалість практичного впровадження законопроектів із інклюзивної освіти. Автори піднімають питання готовності педагогів до роботи з дітьми-інвалідами. Відсутність досвіду такої роботи має негативний вплив на адаптацію конкретної дитини та на процес інклюзії в цілому. Також проблемою є відсутність конкретних технологій роботи з дитиною-інвалідом в умовах класу, де є діти з різними діагнозами [4; 6]. Пошук ефективних механізмів формування навичок роботи з особливою категорією дітей є перспективним напрямком прикладних та теоретичних досліджень у сфері психології і педагогіки. У цьому контексті вважаємо доречним розглянути волонтерську діяльність студентів з дітьми-інвалідами. Волонтерська діяльність є невід'ємною частиною життя, навчання та праці населення Європи та Америки. При цьому волонтери прагнуть не тільки допомогти нужденним (61%), а й навчитися чомусь новому (46%) [5]. Досвід волонтерської діяльності з особливими дітьми дозволяє сформулювати чіткий образ дитини-інваліда, пізнати особливості антиципації на різних рівнях розвитку, позбутися страхів та стереотипів, які нав'язуються суспільством, і здобути навички практичної роботи. В цілому результати дослідження допоможуть розв'язати наступні **завдання**: означити семантичне поле асоціацій до поняття «дитина-інвалід» в залежності від статі та особистого досвіду студента; виявити або заперечити гендерні відмінності у сприйнятті поняття «дитина-інвалід»; визначити шляхи удосконалення системи підготовки

фахівців, які працюють в умовах інклюзивного навчання. До кола наших наукових інтересів входять також асоціації щодо ролі держави у сприйманні поняття «дитина-інвалід», оскільки ця категорія дітей фінансується державою та часто перебуває на утриманні державних установ та організацій.

Відповідно, зазначимо наступні **припущення**:

1. Студенти, які мають досвід волонтерської діяльності, продукують більше асоціацій з оптимістичним та позитивним спрямуванням.
2. Існують гендерні відмінності при сприйманні поняття «дитина-інвалід».
3. Серед відповідей респондентів будуть зазначені асоціації, пов'язані з роллю держави у житті дитини-інваліда.

Об'єкт дослідження: змістовне наповнення поняття «дитина-інвалід».

Предмет дослідження: суб'єктивні асоціації до поняття «дитина-інвалід».

Методика та організація дослідження.

Для психосемантичного дослідження поняття ми використали **метод** спрямованого асоціативного експерименту. Досліджуванам пропонувалося назвати 10 асоціацій на слово-стимул «дитина-інвалід». Експеримент передбачав анонімність, проте досліджувані зазначали свій вік, стать і, після виконання інструкції, робили позначку про здійснювану волонтерську діяльність.

Вибірку склали 66 студентів 3-4 курсів напряму підготовки психологія, з них – 35 осіб жіночої статі, 13 – чоловічої, та 18 волонтерів, які працювали з дітьми-інвалідами (усі жіночої статі). До категорії «волонтер» ми віднесли студентів, які мають досвід роботи з дітьми-інвалідами у таких формах: асистентська допомога педагогу або психологу під час занять, участь у проектах та організація свят, виготовлення стимульного матеріалу для занять. Обробка результатів дослідження проводилася за такими етапами:

1. Для визначення асоціацій ми використали результати усіх респондентів і виявили асоціації, які зустрічаються найчастіше за кількісним та відсотковим показником.
2. Виявили кількісний та відсотковий результат асоціацій відповідно до категорій вибірки (жінки, чоловіки, волонтери).
3. За допомогою контент-аналізу увесь масив асоціацій був згрупований у 6 категорій: асоціації, пов'язані із співчуттям та наданням допомоги; асоціації, що вказують на обмежені можливості, діагноз; загострення на негативних наслідках, песимізм, відсутність перспективи; асоціації, пов'язані з процесом лікування та реабілітації; позитивна спрямованість, оптимізм, окреслення перспективи; найменування закладів, установ, способів допомоги і підтримки.
4. Виявили кількісний та відсотковий результат зазначених категорій асоціацій відповідно до вибірки (жінки, чоловіки, волонтери).

Здійснили якісний аналіз отриманих результатів.

Результати дослідження та їх обговорення.

Вибірку досліджуваних склали 66 студентів, кожен із яких визначив 10 асоціацій до поняття «дитина-інвалід», тобто, було опрацьовано 660 асоціацій. При цьому вдалося виявити 244 унікальні асоціації, тобто слова-асоціації без урахування повторів.

З-поміж них ми виокремили 12, які мали найбільшу частоту повторень (від 26 до 9 повторів, тобто від 39% до 14%), незалежно від категорії досліджуваних. Так, асоціація «допомога» зустрічалась 26 разів, що при вибірці 66 осіб складає 39% (Рис. 1).

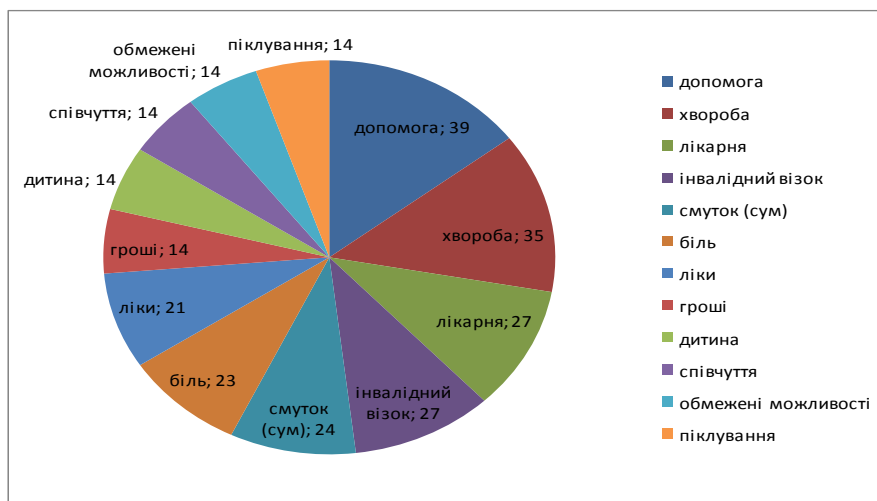

Рис. 1. Асоціації, які мають найбільшу частоту повторень у загальній вибірці

Такі результати вказують на бажання допомагати та на наявність співчуття через обмеженість таких дітей, розуміння того, що хвороба потребує тривалого лікування, робить неможливим повноцінне життя, супроводжується болем та фінансовими витратами.

На другому етапі обробки результатів ми виявили кількісний та відсотковий результат асоціацій, відповідно до категорій вибірки: жінки, чоловіки, волонтери (Таблиця 1).

Таблиця 1

Матриця значущих асоціацій відповідно до категорій вибірки

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Жіноча стать (35 осіб)	Лікарня 16 (47%)	Допомога 15 (43%)	Ліки (або медикаменти) Інвалідний візок Хвороба по 13 (37%)			Смуток Біль по 11 (31%)		Гроші (фінанси) 9 (26%)	Турбота (піклування) 7 (20%)	Жаль 6 (17%)
Волонтери (18 осіб)	Допомога 10 (56%)	Доброта 6 (33%)	Самотність (або відчуженість) 5 (28%)	Волонтерство Хвороба Проблеми Інвалідний візок по 4 (22%)				Вада Обмежені можливості Лікування по 3 (17%)		
Чоловіча стать (13 осіб)	Хвороба 6 (46%)	Смуток Жалість Співчуття Каліка Обмежена по 3 (23%)						Втрата Бідна Розпач Сила волі Нещастя Пільги Життя Горе Сльози Турбота по 2 (15%)		

Так, досліджувані жіночої статі асоціюють дітей-інвалідів з лікарнею (47%), допомогою (43%), меди-

каменами, інвалідним візком та хворобою (37%), смутом і болем (31%), фінансами (26%), турботою

(20%) та жалею (17%). Волонтери найчастіше вживають асоціацію «допомога» (56%), «доброта» (33%), «самотність» або «відчуженість» (28%), «волонтерство», «хвороба», «проблеми», «інвалідний візок» (22%), «вада», «обмежені можливості» та «лікування» (17%).

Учасники дослідження чоловічої статі змістовно наповнюють поняття «дитина-інвалід» наступними асоціаціями: хвороба (46%), смуток, жалість, співчуття, каліка, обмежена (23%), втрата, бідна, розпач, сила волі, нещастя, пільги, життя, горе, сльози, турбота (15%). Також у чоловічій вибірці зустрічались асоціації, які вказують на причинно-наслідкові зв'язки між способом життя батьків та інвалідністю дитини (аборт, погані звички батьків, помилка). Вважаємо, що кількість таких асоціацій (всього - 3) робить нецільним їх розміщення у загальній таблиці.

За допомогою контент-аналізу виділяємо наступні категорії асоціацій:

1. Асоціації, пов'язані зі співчуттям та наданням допомоги (допомога, турбота, піклування, смуток, підтримка, жаль, співчуття, бідолашна, сонечко, маленька, тендітна, милосердя та інші). Всього – 134; Жінки – 85; Чоловіки – 15; Волонтери - 34

2. Асоціації, що вказують на обмежені можливості, діагноз (немічна, психічні розлади, самотня, обмежені можливості, ізольована, патологія, вада, пошкодження, втрата чутливості, синдром Дауна, ДЦП та інші) Всього – 120; Жінки – 72; Чоловіки – 16; Волонтери - 32

3. Загострення на негативних наслідках, песимізм, відсутність перспективи (проблеми, страх, смерть, безвихідь, горе, біль, негативні емоції, нещастя, зламане життя, огида, трагедія, страждання, зане-

пад, жах та інші) Всього – 119; Жінки – 68; Чоловіки – 33; Волонтери - 18

4. Асоціації, пов'язані з процесом лікування та реабілітації (лікарня, ліки, трансплантація, лікар, розпорядок дня, слуховий апарат, операція, обстеження, костилі та інші). Всього – 79; Жінки – 66; Чоловіки – 4; Волонтери - 9

5. Позитивна спрямованість, оптимізм, окреслення перспективи (повноцінність, життєрадісна, стимульована, сила волі, не діагноз, обдарована, ціль, внутрішня краса, мрійлива, талановита, воля до життя, розвиток, любов, перемога, саморозвиток та інші). Всього – 73; Жінки – 27; Чоловіки – 17; Волонтери – 29.

Найменування закладів, установ, способів допомоги і підтримки (благодійність, інклюзивна освіта, санаторій, спеціальна школа, інтернат, Місія в Україні, меценати, пільги, суспільство, дитячий будинок, реабілітаційні центри, соціальні програми та інше) Всього – 43; Жінки – 14; Чоловіки – 5; Волонтери – 24.

Порівняно з іншими учасниками дослідження студенти-волонтери показали найвищий результат у таких категоріях, як окреслення перспективи, оптимізм та позитивна спрямованість, а також в асоціаціях, які пов'язані із найменуванням установ та способів допомоги і підтримки. Це свідчить про те, що набутий досвід роботи дозволяє з оптимізмом дивитись на окреслене поле проблем, бачити шляхи їх вирішення, позбутися страхів та розмитих уявлень про хворобу. У той же час 28% говорять про «самотність» та «відчуженість» - це одна із актуальних проблем впровадження інклюзивної освіти, яка постає перед шкільним психологом та педагогами.

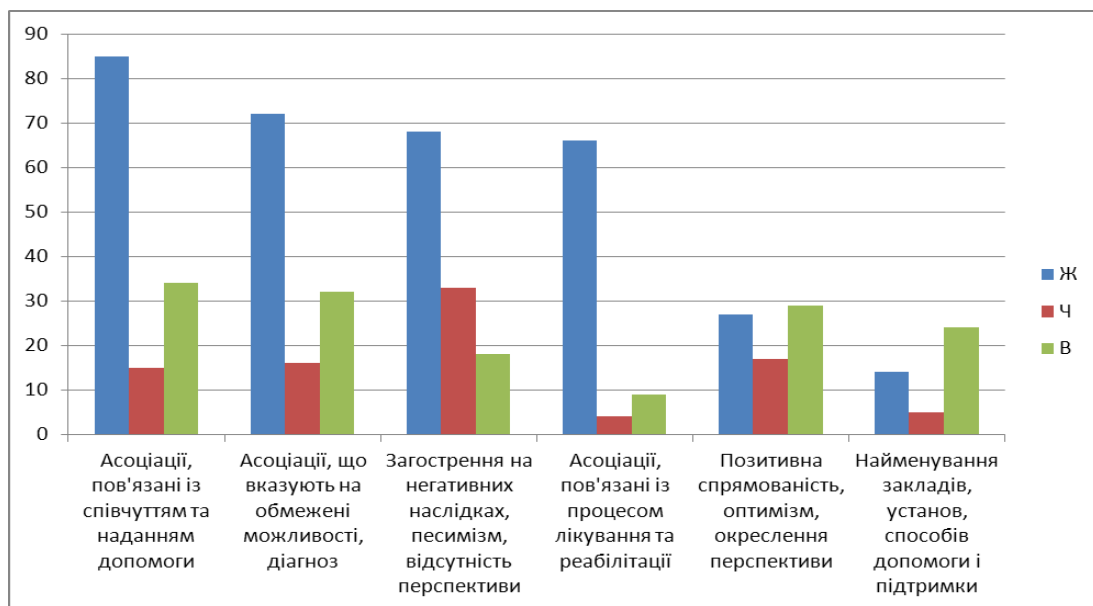

Рис. 2. Групування асоціацій за методом контент-аналізу

Відтак, можемо пропонувати волонтерську роботу студентів з дітьми-інвалідами, як один із шляхів "Наука і освіта", №5, 2014

вдосконалення системи підготовки фахівців, які працюють в умовах інклюзивного навчання.

Існують гендерні відмінності у результатах дослідження: у чоловічій вибірці найбільша кількість асоціацій пов'язана із загостренням на негативних наслідках, песимізмом та відсутністю перспективи. У той час, як вибірка осіб жіночої статі та волонтерок найбільше вживає асоціації, пов'язані зі співчуттям та наданням допомоги.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Студенти-психологи асоціюють дітей-інвалідів із співчуттям та наданням допомоги, вказують на обмежені можливості таких дітей та їх діагноз, а також схильні загострюватись на негативних наслідках хвороби.

2. Асоціації студентів, які мають досвід волонтерської діяльності з дітьми-інвалідами, пов'язані із співчуттям та наданням допомоги, вказують на обмежені можливості та діагноз, мають позитивну спрямованість.

3. Результати нашого дослідження показали, що при сприйнятті дітей-інвалідів існують гендерні

відмінності.

4. Поняття «держава» не зустрічається серед асоціацій респондентів. Учасники дослідження також оминули тему релігії у своїх відповідях.

5. Отже, гіпотеза підтвердилась частково: студенти-волонтери продукують більше позитивних та оптимістичних асоціацій, ніж інші учасники дослідження; існують гендерні відмінності у сприйнятті поняття «дитина-інвалід»; однак, роль держави у асоціаціях респондентів несуттєва у загальній картині аналізу.

Перспективами подальших досліджень є:

- особливості причинно-наслідкового зв'язку між волонтерською діяльністю та позитивним ставленням до дітей-інвалідів;

- проведення повторного дослідження з розширеною вибіркою студентів-волонтерів, щоб виявити гендерні відмінності;

- дослідження з працівниками загальноосвітніх шкіл, де впроваджене інклюзивне навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

2. Конвенція про права інвалідів. - ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 13.12.2006 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

3. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН № 912 від 01.10.10 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

4. Алехина, С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании [Текст] / С.В. Алехина, М. Н. Алексеева, Е. Л. Агафонова // Психологическая наука и образование, 2011, № 1. – с.83-92

5. Арчакова Т.О. Альтруизм с удовольствием: психология добровольчества [Электронный ресурс] / Т.О. Арчакова // Режим доступу: <http://psyjournals.ru/pj/2011/n1/33048.shtml>

6. Другое детство. Сборник научных статей.

REFERENCES

1. *Zakon Ukrainy –Pro ohoronu dytynstva” El-resurs) [Law of Ukraine "On protection of childhood" [E-resource]* Received from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> [in Ukrainian].

2. *Konvenciia pro prava invalidiv. OON Konvenciia. Mizhnarodnyi dokument vid 13.12.2006 Convention on the rights of persons with disabilities. UN Convention on International Document 13.12.2006 [E-resource]* //Received from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].

[Текст] – М: МГППУ, 2009. – 343с.

7. Капська, А. Й. Соціальна робота [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. Й. Капська. - К. : Центр навч. л-ри, 2005. - 325 с.

8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии [Текст] / Ломов Б.Ф. – Москва, Из-во "Наука", 1984. - 444 с.

9. Лях Т.Л., Види мотивації до волонтерської діяльності [Текст] / Т. Л. Лях // Вісник Запорізького національного університету. - № 2 (15), 2011. – С.37-41.

10. Петренко В. Ф. Основи психосемантики [Текст] / В.Ф. Петренко – 2-е изд. Доп. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.

11. Романчук Олег. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві [Текст] / О. Романчук – Львів, 2008. – 334 с.

12. Фисун Е.В. Использование ресурсной модели в психологической работе с родителями «особых» детей [Текст] / Е.В. Фисун, Л.Л. Микаэлян // Журнал практического психолога. – 2009, № 2. – С.167-19

3. *Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku inkluzivnogo navchannia. Nakaz MON № 912 vid 01.10.10. [On approval of the Concept of inclusive education development: MON Order number 912 of 01/10/10] the [electronic resource].* Received from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ [in Ukrainian].

4. Alekhina, S.V. (2011). Gotovnost pedagogov kak osnovnoi faktor uspeschnosti inkluzivnogo protsessa v obrazovanii [Readiness of teachers as the main factor of success of an educational inclusive process]. *Psychological Science and Education*. № 1. (pp.83-92). [In Russian].

5. Archakova, T.S. (2011). *Altruizm s udovolstviem: psihologiya dobrovolchestva [Altruism with pleasure: Psychology volunteering]* [E-resource]. Received from: <http://psyjournals.ru/pj/2011/n1/33048.shtml> [In Russian].
6. *Drugoe detstvo. Sbornik nauchnyh statei* (2009). [Other childhood. Collected articles]. Moscow: MGPPU [in Russian].
7. Capska, A.J. (2005). *Sotsialna robota Navtch. posibnyk dlia stud. vyshch. navtch. zakladiv. [Social Work [Text]: teach. guidances. for students of high teach. Bookmarks]*. Kyiv: Center studies [In Ukrainian].
8. Lomov, B.F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. Moscow: "Znanie" [in Russian].
9. Lyakh, T.L. (2011). *Vydy motyvatsii do volonterskoi diialnosti [Motivating employees to volunteering]*. *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu – Journal of Zaporizhzhya National University*. № 2 (15). (pp. 37-41). [in Ukrainian].
10. Petrenko, V.F. (2005). *Osnovy psihosemantiky. [Basics of psychosemantics]*. Saint Petersburg: Peter [In Russian].
11. Romanchuk, O. (2008). *Nepovnospravna dytyna v simi ta suspilstvi. [Disabled child in the family and society]*. Lviv [in Ukrainian].
12. Fisun, E.V. (2009). *Ispolzovanie resursnoi modeli v psihologicheskoi rabote s roditeliami "osobyh" detei [Using the resource model in psychological work with parents of "special" children]*. *Zhurnal prakticheskogo psihologa - Journal of the practical psychologist*. № 2. (pp.167-19). [in Russian].

О. Г. Демьянчук

ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «РЕБЕНОК-ИНВАЛИД» У СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

В статье представлены результаты психосемантического исследования понятия «ребенок-инвалид» у студентов высших учебных заведений. В теоретическом анализе рассматриваются актуальные проблемы подготовки специалистов к работе в условиях инклюзивного образования. Показана зависимость положительно направленных и оптимистичных ассоциаций от опыта волонтерской работы студентов с детьми-инвалидами. Выявлены и описаны гендерные различия при восприятии понятия «ребенок-инвалид».

Ключевые слова: психосемантическое исследование, ассоциативный эксперимент, ребенок-инвалид, инклюзивное обучение, волонтерская деятельность.

O. G. Demyanchuk

CONCEPT OF "DISABLED CHILD" IN UNIVERSITY STUDENTS: PSYCHOSEMANTICAL STUDY

The article presents the results of psychosemantical research of the term "disabled child" in university students. The sample consists of 66 students of 3-4 courses, field of study Psychology, 35 - females, 13 - male and 18 volunteers who work with children with disabilities (all females). The theoretical analysis shows us the actual problems of training professionals, who work in the field of inclusive education. It also shows the dependence of positively directed and optimistic associations and the experience of student's voluntary work with disabled children. Identified and described the gender differences in perception of the term "disabled child" by students. Namely, in the male sample, the largest number of associations related to the pessimism and lack of perspective. While the most females use associations connected with compassion and assistance. There are associations which are often use in the total sample: «help», «disease», «hospital», «wheelchair», «sorrow» and «sadness», «pain», «medicament», «money», «child», «compassion» and «empathy», «limited capacity», «care». Compared with other members of the research student volunteers showed the highest results in categories such as outlining perspectives, optimism and positive direction, and associations that are connected with the name of the organization and methods of help and support. The results of the associative experiment could be considering the student's volunteer work with disabled children as one of the ways of improving training system, working conditions for specialists who work in inclusive education.

Keywords: psychosemantical research, the association experiment, a disabled child, inclusive education, volunteering.

Подано до редакції 10.04.2014